

Otok kao motiv i inspiracija u djelu Romana Jelića

The island as motive and inspiration in the work of Roman Jelić

Stella Fatović-Ferenčić*

Sažetak

Autorica se usredotočuje na otok kao ishodišni motiv i inspiraciju u djelu Romana Jelića. Ističe vrijednost arhivskih i ostalih Jelićevih istraživanja u čuvanju i prikupljanju hrvatske otočne baštine u sklopu koje je posebna pozornost posvećena istraživanjima povijesti medicine otoka Iža.

Ključne riječi: otok Iž

Summary

The author points out the island as motive starting point and inspiration in the work of Roman Jelić. He emphasizes the archive and other values of the researches made by Jelić on the preservation and collection of island heritage with special emphasis on the Island of Iž history of medicine researches.

Key words: Island of Iž

Nitko nije otok izreka je koju izgovaramo želeći objasniti čovjeka kao socijalno biće, kojemu samoća nije svojstvena. Drugim riječima, otok je u našim predodžbama simbol izolacije, samoće i nedostupnosti. Unatoč tomu otoci su oduvijek bili polazišta, motiv i inspiracija znatiželji izvježbanoj na mokrim prostranstvima. Mnoga su mjesta na svijetu izolirana, mnoga su zaostala i zatvorena, pa ipak nisu imala moć iznjedrili ljude opremljene odlučnošću, hrabrošću i radoznalošću osvajača svjetova, dobro poznatu i svojstvenu otočanima. Otoci su, naime, opremljeni osobitim bogatstvom. Njihovi stanovnici, ti opori ribari, težaci i pomorci njihovo su blago – njihov svijetom razasuti aduti.

S radovima Romana Jelića upoznala sam se sredinom osamdesetih, kada sam se priključila radu Instituta za povijest medicinskih znanosti tadašnje JAZU. Već tada su u naš odsjek pristizali njegovi rukopisi, nabujali podacima prikupljenim u Zadarskom arhivu. Dobro sam znala što znači arhivsko istraživanje. Poznavala sam taj trud koji je sporo nagrađivao uspjehom, mnogo češće tek krhkom vjerodostojnošću. Pa ipak, Jelićevi radovi kao da su odisali lakoćom pronalaženja skrivenog, razotkrivajući život srednje Dalmacije, Zadra, a osobito njegova rodnog otoka Iža. Posjedovali su oni ono osobito obilježje koje nastaje spojem znalačkog

pristupa metodologiji rada, interpretaciji podataka, no prije svega nadahnuću inspiriranom osjećajem pripadnosti. Bile su to znalačke studije protkane istraživačkim marom znanstvenika, precizne, ali ne i bez konteksta. Pokušavajući razumjeti okolnosti nastanka pojedinih fenomena, Jelićeva je raščlamba zadirala dublje od ljudske biologije, dalje od dijagnostike, nadilazila okvir specijalizacije ulazeći u proučavanje kulture naroda iz kojeg je proizašao. Medicina, uostalom, ograničava samo naizgled. Ona zapravo primorava na promatranje svijeta i okoline, na poniranje u vremena koja su nam prethodila, na proučavanje mijena, poznavanje imena, pa čak i nadimaka naših predaka, na poznavanje njihovih običaja, odnosa prema životu, radu, bolesti, rađanju, liječenju i smrti. Jelićevi radovi obiluju svim tim elementima. Objedinjeni postumno 1997. u knjizi *Pregršć zapisa o Malin Ižu*, izvor su svekolikih podataka o žiteljstvu zadarskih otoka, o prezimenima,

* **Zavod za povijest i filozofiju znanosti**, Odsjek za povijest medicinskih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb (prof. dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić)
Adresa za dopisivanje / *Correspondence address*: Zavod za povijest i filozofiju znanosti, Gundulićeva 24/III, 10000 Zagreb

ribarstvu i ribarskim običajima, o pučkoj medicini u zadarskoj okolini, društvenom životu i položaju žene u Malom Ižu, te o pabircima iz govora.¹

O otocima govorimo uglavnom ljeti, kada je riječ o odmoru, o netaknutosti prirode, o turizmu, a zaboravljamo na njih već u kasnu jesen, kada ti isti otoci napušteni vaze za brigom, ulaganjem, opstankom, i tako iz godine u godinu, iz sezone u sezonu, i malo je onih koji se neprekidno bore za njih, svojim utjecajem, svojim perom ili na neki drugi način. Roman Jelić zasigurno je bio jedan od njih. Znao je da sjećanja moraju biti zapisana, pomno je dokumentirao svaku *dušu* uhvaćenu perom nekoga drevnog notara, razotkrivao je marno imena otoka zadarskog arhipelaga, ona predrimska, latinska, narodna, te pratio tragove njihova nastanka. Donoseći popis stanovnika iz 17. stoljeća, s brojem obitelji i njihovih članova, analizirao je pojavu i uzroke velikog broja obitelji s malo djece na otocima, tumačio dvostruko veći udio ženske populacije posljedicom ratova, naveo da su sva prezimena na otocima hrvatska, te da ona strana potječu iz kasnog 17. stoljeća, javljajući se prvi put na Salima, i još kasnije iz 19. stoljeća, kada ona potječu od nahoda. Navedeni popis iz 1607. u Jelićevoj knjizi prezentiran u cijelosti, sadrži tako preko 800 prezimena i dragocjeno je polazište za raščlambu migracija pojedinih obitelji iz jednog mjesta u drugo.

Jelićeva istraživanja vezana uz Iž prihvaćala sam uvijek svojevrsnom podvojenošću: kao povjesničarka medicine, no prije svega kao osoba čiji su korijeni, jednako kao i Jelićevi, vezani uz otok, u mom slučaju otok Sestrunj u istom zadarskome arhipelagu. Uostalom, ova su dva otoka posjedovala i svojevrsnu etimološku povezanost u dalekoj prošlosti, kada je bizantski car Konstantin Porfirogenet, opisujući Dalmaciju opisao i *Estiunez*. Ta se riječ tumači kao spoj imena dvaju otoka: Estium – Sestrunj i Ez – Iž. Moja povezanost s Romanom Jelićem učvrstila se tako kroz struku, istraživanje, no jednako snažno i kroz dijeljenje istovjetnih drevnih bodulskih korijena, premda ga, na žalost, nikada nisam osobno upoznala. Razumjela sam, međutim, jako dobro Jelićevu težnju za opisivanjem svake pojedine autohtone osobine i običaja Malog Iža. Iščitala sam, primjerice, njegovu nostalgiju u zapisima u kojima on kaže: "Tijekom vjekova nastali su razni običaji vezani uz ribarstvo. Ribari su stvorili i odgovarajuću terminologiju, služeći se često i talijanskim riječima u pomanjkanju hrvatskih, a Iški ribari stvorili su i vlastitu meteorološku orijentaciju. Danas ribarstvo spada u općedruštveni plan to je posao zajednice i ostalo je malo privatnih ribara. Način se ribolova modernizirao. Danas nema ribarskih običaja niti u

Ižu, nema više leuta niti gajeta koje su ispunjale obje luke Maloga Iža." No vremena se mijenjaju i to je činjenica s kojom moramo računati. Jelićevoj mudrosti pak zahvaljujemo fiksiranost podatka i dijelova povijesti u zapisima kao vrijednu ostavštinu budućim naraštajima.

Isti motiv čuvanja baštine vodio ga je i u istraživanju narodne medicine u okolini Zadra. I ovdje posebnu pozornost posvećuje Malom Ižu. Kao dobar poznavatelj otočana Jelić navodi i točna imena i usmjerenost pojedinih narodnih liječnika na otoku. Ističe specijalizaciju, uvijek prisutnu u narodnoj medicini, pa navodi da je u svakom većem selu postojao *ortoped traumatolog, bajalica, liječnik za grlo* itd. Većinu narodnih liječnika činile su žene, uglavnom bajalice, dok su muškarci najčešće bili *ortopedi*. Postoje i oni koji vade zube, najčešće su to, prema Jeliću, kovači jer oni, naravno, posjeduju i odgovarajući alat – tj. kovačka kliješta za vađenje zubiju.

Medicina je oduvijek bila usko povezana s kulturom i običajima na nekom području. Ti su elementi, pak, bili odlučujući u stvaranju predodžbi o etiologiji, terapiji i prevenciji bolesti. Jelićeva zapažanja o velikoj važnosti koju otočani pridaju hrani, ukazuju na činjenicu da nerijetko hrana na otocima nadilazi važnost same terapije. Napominje, primjerice, da će se bolesnik, ukoliko bi mu liječnik zaboravio dati dijetetske upute, zasigurno vratiti po njih, jer se smatralo "da svaki lijek traži posebnu hranu". U kontekstu suvremenosti takav odnos prema dijetetici posve je opravdan. On, uostalom i nije rezultat novijih stavova vezanih uz zdravlje i bolest, već je duboko ukorijenjen u davne početke ljudske kulture, osobito razdoblje starogrčke civilizacije, u kojoj se pod terminom dijetetike nije podrazumijevala samo prehrana već i način života i sve ono što pridonosi poboljšanju zdravlja. Mediteranski svijet sa svojim načinom prehrane i danas prednjači na ljestvici prehrane koju većemo uz dugovječnost i zdravlje.² Za otočane, kako Jelić navodi, hrana može biti zdrava i nezdrava, *kripnja* (hranjiva) i *slaba*. Kruh se ne smatra zdravom hranom jer može popiti krv. Za zdrava čovjeka najbolje je jesti kuhanu govedinu i tanjur *manestre* (juha s tjesteninom). Govedoj juhi pripisuje se veliko značenje, ribu otočani cijene manje od mesa, riblji brudet je, prema tadašnjim mjerilima, teška hrana, dok je lešo riba zdrava i lagana. Maslinovo se ulje iznimno cijeni i na otocima se troši prema Jeliću 2 litre po osobi mjesečno. Ulju se pripisuju i ljekovita svojstva. Vino je na cijeni i na otocima i na kopnu. Globalno mislim da su to uzusi zdrave prehrane koji vrijede i u današnjim okolnostima, što potvrđuju i velike epidemiološke

studije koje su rađene u Grčkoj, Italiji, Španjolskoj i drugim mediteranskim zemljama.² Navedenom se može pridodati i mali rječnik medicinskih riječi koje se koriste na malom Ižu i koji je Jelić sastavio, međutim, koliko mi je poznato nije ga objavio. Do toga materijala došla sam zahvaljujući prim. Dugačkom, koji ga je 1993. dobio od dr. Jelića. Rječnik se sastoji od 148 riječi i nedvojbeno će poslužiti kao vrijedan komparativan materijal budućim sličnim studijama. Ovom prigodom navodim tek neke riječi koje su mi se činile osobito zanimljivima primjerice, *francoz* je naziv za francusku bolest (sifilis), pa je prema tome *francozljiv* naziv za nekoga tko je spolno bolestan, *kurjak* je bradavica na koži, *blisa* chloasma uterinum, *brše* su boginje, *griža* je dizenterija itd.³

Nedvojbeno je Jelićev rad objedinio množinu podataka korisnih za razumijevanje epidemioloških, javnozdravstvenih, higijenskih, socioloških i kulturoloških odrednica života u Zadru njegovoj okolini i Malom Ižu posebice. Zanimljiva je u tom kontekstu i njegova studija *Društveni život i položaj žene na otoku Ižu* u kojoj on iscrpno analizira ulogu i život otočanki, u okviru oporog patrijarhata u kojem žena nije imala gotovo nikakva prava. Pa ipak, iscrpnim iznošenjem pojedinosti iz života žena na otoku od njihova rođenja, djetinjstva i sazrijevanja, udaje, poroda itd., Jelić razotkriva dragocjene detalje opstanka, pronalaženja novaca, opreme, odjeće estetskog izgleda i ukrašavanja do vjenčanja, poroda i braka, rada, molitve i sprovoda. Velikih nježnosti, kako navodi, nije bilo u braku, kao niti između roditelja i djece, no jednako tako nije bilo ni slučajeva fizičkog zlostavljanja. Odraslo je to, bez sumnje, međusobnog prožimanja mentaliteta krajolika i ljudi koji je, premda škrt u davanju, ipak poticao na svojevrsnu unutarnju ljepotu, bez riječi, ali i bez nasilja. "Danas u Ižu nema vjenčanja, nema blejenja ovaca, nema ribarskih brodica, ni mreža, žene na Ižu više ne predu, ne pletu, ne kopaju, nema više ni ptičica pjevica jer", kako, s rezignacijom i pomalo metaforički navodi Jelić, "zamijenile su ih vrane". Nostalgija za nekadašnjim Ižom, otokom njegova djetinjstva, prepoznatljiva je u svakoj Jelićevoj radnji. Nostalgija je to poznavatelja vrijednosti i promatrača njihova nestanka. Nostalgija je to svih nas koji volimo otoke i želimo ih sačuvati u njihovoj autentičnoj nedirnutosti, u čuvanju njihove iskonske ljepote čiji će opstanak biti moguć samo u isključivoj ovisnosti o našoj mudrosti. Jer otoci nas ne napuštaju ni onda kada mi napuštamo njih. Roman Jelić je to znao. Utkao je tu spoznaju u svoje radove ostavivši nam je kao najveću dragocjenost svojeg stvaralaštva.

Literatura

1. Jelić R. Pregršć zapisa o Malin Ižu. Zadar; Družba "Braća hrvatskoga zmaja"; 1997.
2. Trichopoulou A. i sur. Modified Mediterranean diet and survival: EPIC-elderly prospective cohort study. *BMJ*.2005;330:991.
3. Jelić R. Rječnik medicinskih izraza. U privatnom vlasništvu – neobjavljeno.